

sil k nezaměstnanosti, na přechod od silně omezeného trhu práce k trhu svobodnému.

Úzce vymezený pohled je dnes pro nás zdánlivě podružný, ale je třeba si uvědomit, že pro budoucnost je nutný. Bude třeba si všímat hospodářských a sociálních podmínek našich sousedů na Východě, stejně jako na Západě. Nezkresleně a reálně, aby mohl posloužit pro praktickou hospodářskou činnost. Zatím byly údaje o sovětském hospo-

dářství "tabu" a stále zůstávají velkou neznámou. Chceme-li hospodářskou spolupráci (mezinárodní trh práce z toho nevymáje) nastolit na úrovni tržních vztahů, je třeba být o tomto trhu podrobně informován. Vedle vlastních analýz je výhodné využívat poměrně četných zahraničních studií. Uvedená práce je příkladem analýzy, splňující obsahové i metodické hledisko.

Václav Štědroňský

R.E. Pahl: Divisions of Labour

Basil Blackwell, Oxford, 1984, 362s.

Situace anglické akademické sociologie šedesátých a sedmdesátých let nebyla jednoduchá. Převažovala teorie nad zájmem o reálné sociální problémy, zejména ale neschopnost zachytit tradičními prostředky každodenní život. Ray Pahl, profesor sociologie na University of Kent, inspirovaný přístupy etnografů, se proto rozhodl pro všestranný hloubkový výzkum problému práce ve vybrané britské lokalitě. Volba padla na ostrov Sheppey. Několik let Pahl podrobně studoval všechny formy práce, které se vyskytovaly na ostrově, prováděl zúčastněná pozorování, věnoval se historické demografii, sledoval oficiální statistické prameny, shromažďoval výstřižky denního tisku, poznával postupně i dějiny ostrova.

Vzniklá kniha má několik rovin výkladu, které vlastně odrážejí všechny etapy a metody práce. Linie historická strukturuje celou první část knihy. Je odpovědí na Pahlův zásadní pochybnost, týkající se nejvhodnějšího kontextu zpracování celého tématu. Jeho základní premisa zní: práce musí být pochopena zároveň historicky a v kontextu. Procházela změnami v minulosti, mění se dnes a změny budou pokračovat i v budoucnosti. Přitom právě práce, provozovaná členy domácnosti, tvoří základ, kolem něhož je strukturována celá společnost. V různých obdobích a v různých kontextech nabývají pak na významu různé formy práce. Pahl to demonstruje na výkladu modelů práce mužů a žen v předindustriální Anglii. Řada kapitol, dokládajících intenzivní autorův zájem o historickou sociologii, je věnována deskripci změn, kterými procházely

jednotlivé formy práce v důsledku průmyslové revoluce a pokračující industrializace. Pahl dochází k závěru, že obecně platné představy o minulosti jsou nesmírně zjednodušené. Nedostatek faktů je provázen nadměrným sklonem k zobecňování. To se týká i dosavadního pojetí práce. Zapomíná se často na to, že i v minulosti existovaly velmi rozmanité druhy práce. Vedlejší zaměstnání, kombinace profesí podle sezóny, podle nabídky práce, podle regionů, podle potřeb rodiny, k tomu navíc velký význam domácí práce, to vše je možné najít i v předindustriální Anglii. Rodinná ekonomika té doby nebyla podle Pahla koncentrována kolem jediného výdělečně činného člena - živitele, ale participovali na ní prakticky všichni členové domácnosti. Pokud jde o minulost zcela nedávnou, pak navzdory představám o bezprecedentnosti vývoje práce v 80. letech, je bezprecedentní v širším historickém pohledu naopak situace v 50. a 60. letech. Období ekonomického rozmachu, boom zaměstnanosti mužů, růst mezd, rozvoj sociálních služeb, to vše vytvořilo zpětně poněkud neadekvátní a zavádějící bázi pro hodnocení. Uvažovat o všech formách práce podle Pahla znamená odlišit dvě věci, totiž respektovat, že při celkově spíše rostoucím objemu práce pro většinu domácností se zároveň mění struktura práce a objevují se nové prvky dělby práce. Výsledkem je nerovnovážné rozložení jednotlivých forem práce, v němž dochází k jisté polarizaci. Na jedné straně existují domácnosti vysoce exponované ve všech formách práce, na druhé straně pak domácnosti s minimem jakýchkoli pracovních aktivit. Neplatí předpoklad o vzájemné substituci formální a domácí práce. Důsledkem jsou i změny v

postavení lidí, ve struktuře společnosti, přinášející nové zdroje sociálních diferencí a nové sociální problémy. Kromě toho se mění i dělba práce uvnitř domácnosti, stejně jako dělba práce mezi domácnostmi a ostatními ekonomickými subjekty. Není proto divu, že selhávají konvenční typy analýz.

Pojem formy práce souvisí s další dimenzí analýzy. Díky úzkým kontaktům se sociálními antropology, historiky a historickými demografy dospěl autor k širšímu pojetí pojmu práce. Vysoká frekvencovanost slova "práce" v běžném jazyce je provázena značnou konfúzností vlastního významu. To platí především pro sociologii. Navíc, jako jisté dědictví diskusí z dob Smithe a Marxe, byl pojem práce obvykle redukován implicitním zájmem pouze o specifickou koncepci výroby a stranou po dlouhou dobu stály ostatní druhy produktivní práce spojené s reprodukcí a spotřebou. Práce se de facto stala synonymem placeného zaměstnání, zpravidla navíc pouze mužů.

Teprve v posledních zhruba 15 letech, především díky rostoucímu zájmu o tzv. neformální ekonomii, se rozvíjí nový pohled na práci a vzniká nová konceptualizace práce. Neformální ekonomie, pojem užívaný sociology, ekonomy i sociálními antropology, se ukázal jako nevyhovující. Nelze totiž vytvořit univerzálně platný koncept, protože jeho charakteristiky se mění v závislosti na povaze systému a konkrétního historického kontextu. Práce, které publikoval Pahl zpočátku ve spolupráci s J.E. Gershunym, používaly pojmu neformální ekonomie pouze ve velmi specifickém významu, v souvislosti s odlišením různých způsobů zajištění služeb v domácnosti. Později autoři přešli k obecnějšímu zájmu o práci. Podle jejich názoru bylo nutno rozšířit pojem práce především o ty aktivity, které se odehrávají mimo prostor formální ekonomie. Jistý odklon od Gershuného pojetí vedl Pahl k vypracování vlastního konceptu práce a její dělby. Za určující považuje přitom pro sociology znalost sociálních vztahů, které pomáhají stanovit povahu práce.

Úvahy o tom, co je a co není práce, či o tom, která práce je produktivní, považuje Pahl v takto obecné rovině za pouhé abstraktní filozofování bez dalšího smyslu.

Jednotlivé druhy práce jsou totiž závislé na čase, prostoru a charakteru sociálních vztahů. Rozlišuje proto tzv. formy a zdroje práce, přesněji řečeno "forms of work" (zaměstnání, domácí samozásobení, různé formy neformální práce) a "sources of labour" (domácnost, formální zajištění služeb a neformální zdroje práce pomocí přátel a známých bezplatně či za úplatu).

Pojmy slouží při koncipování úvah o charakteru dělby práce. Rozlišuje dva druhy dělby práce: a) jak domácnosti a jednotlivé kategorie domácností rozdělují práci mezi jednotlivé sféry práce, b) jak jednotliví členové domácnosti rozdělují svou práci v rámci i mimo rámec domácnosti. Je zřejmé, že se jedná o dva odlišné úhly pohledu, kdy jednou domácnost vystupuje jako producent, podruhé jako spotřebitel.

Ostrov, Sheppey se stal i předmětem historické a kvalitativní analýzy, založené na rozhovorech s obyvateli o jejich názorech na život na ostrově, na jeho minulost. Kvalitativní materiál posloužil i jako základ při formulaci projektu kvantitativního šetření, především při volbě okruhu typických pracovních aktivit na ostrově. Ukázalo se totiž, jak obtížný je přechod od teoretického konceptu k empirickému šetření. Nejenže během pobytu na ostrově byly zpochybněny některé původní předpoklady, ale nebylo možné ani zachytit zamýšlený okruh indikátorů práce, především celou oblast forem a zdrojů práce. Kompromisní řešení spočívalo v omezení zájmu na ty druhy práce, která slouží domácnosti jako spotřebitel, tedy jinými slovy na identifikaci zdrojů práce. Cílem bylo získat informaci o tom, zda a kdo práci obvykle provádí, zda je to člen domácnosti, příbuzný, přítel, či firma, zda jde o placenou či neplacenou práci. Dále byly shromážděny takové údaje o domácnostech, které by umožnily charakterizovat složení a fázi životního cyklu, informace o historii domácnosti a další tradiční identifikační znaky.

Dvě kapitoly knihy jsou věnovány detailní analýze dělby práce, a to ze dvou pohledů. Na úrovni agregované jde především o obvyklou analýzu distribuce aktivit ve zkoumané populaci, o identifikaci diferenciačních činitelů aktivit. Jako vysvětlující proměnné slouží charakteristiky sociálního postavení

domácnosti, příjmové situace, složení domácnosti, počtu ekonomicky aktivních členů apod. Další analýza se týká dělby práce jednak mezi jednotlivými sférami práce, jednak mezi partnery uvnitř domácnosti, a to prostřednictvím speciálně konstruovaných škál.

Dále autor obecně uvažuje o sociálních procesech, které jsou v pozadí změn dělby práce. V současné sociologii rozlišuje Pahl tři myšlenkové proudy, které se zabývají zkoumáním vztahu mezi domácnostmi, prací a společnostmi, provádí jejich kritickou analýzu a v závěru předkládá vlastní pojetí.

Rozlišuje čtyři procesy, které produkují růst domácí práce:

1) proces privatizace veřejného sektoru (doprava, péče o nemocné a staré osoby).

2) přesun řady služeb z formálního sektoru do domácnosti (videa a automatické pračky nahradily kina a veřejné prádelny).

3) rozvoj aktivit, které se neodvíjejí od vlastnictví, ale od intenzivní satisfakce z provozování nejrůznějších prací vlastními silami, byť s někdy neúměrně vysokými reálnými ekonomickými náklady.

4) posun v hodnotách zdůrazňujících význam domova, soukromí, prostoru, který je relativně pod kontrolou jednotlivce ve srovnání s okolním světem, plným nejistoty a nebezpečí.

Výsledek Pahlova úsilí je obdivuhodný - dokonalá deskripce kvantitativních i kvalitativních aspektů dělby práce na ostrově Sheppey, rozsáhlý kontext historický, dovedený až k pokusu o prognostický výhled v závěru knihy, k tomu navíc inovace tradičního konceptuálního přístupu. Takto široký záběr, pokrývající jak kvantitativní i kvalitativní stránku věci, tak teoretickou i empirickou polohu zkoumání, má svá pochopitelná rizika a úskalí.

Je například škoda, že obě linie (kvantitativní a kvalitativní) výkladu probíhají

zcela izolovaně. Výjimkou je pouze využití kvalitativního materiálu při koncipování dotazníku. Nabízí se otázka, zda by tak rozsáhlý zdroj materiálu nemohl být využit intenzivněji i k jiným účelům, než k pouhému zmapování okruhu činností typických na zkoumaném ostrově. Kupříkladu při formulaci hypotéz, při koncipování jednotlivých analytických úloh a nakonec i při samotné interpretaci výsledků.

Podobný je vztah dalších dvou linií výkladu, teoretické a empirické. Na rozdíl od invence při konceptualizaci tématu nepřekračuje empirická část tradiční typ analýz, přičemž zdaleka ne všechny otázky, které jsou teoreticky nastíněny, jsou vůbec předmětem deskripce. Je pochopitelné, že řada původních předpokladů autora byla během výzkumu modifikována či zcela opuštěna. Překvapuje ovšem poněkud úzký záběr uvažovaných vysvětlujících proměnných v analýzách, který podstatně redukuje rozsah údajů o domácnosti, zjišťovaných v rámci šetření. Nicméně i to mnohdy stačí, aby byly zpochybněny dosavadní představy o charakteru a diferenciaci strategií domácností.

Proto nutně musíme dospět k závěru, že kritické výhrady a připomínky by měly být orientovány nikoli na autora, jako spíše na dosavadní průběh, výsledky a vůbec celkové možnosti zpracování samotného tématu. Tématu obtížnému nejen vzhledem k nepřehlednosti pokročilé úrovni našich současných znalostí, ale i k jeho celkové šíři a záběru jednotlivých dílčích aspektů.

Pahlova kniha je i v této podobě ve světě poměrně unikátní. Nové pojetí kategorie práce má bezpochyby inspirativní význam v současném období, kdy musíme revidovat deformované rozlišování produktivní a neproduktivní práce a využít pracovní kapacity populace v nejširším rejstříku druhů a forem práce.

Zuzana Miková